

12. Хорева Л. В., Латыпова Е. В. Кластеры компетенций в системе инновационного развития сферы услуг. *Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии*. 2014. № 2 (20). С. 59-65.
13. Січко Т. В. Моделі управління регіональними освітніми мережами та комплексами. *Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології*. 2008. № 2. С. 14–19.

УДК 330.331+332.1

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ ЯК ОДИН ІЗ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

**КУДРІНА О. Ю.,
д.е.н., професор,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка**

У статті розглядаються актуальні питання формування та розвитку кластерної моделі регіонального розвитку. На засадах аналізу нормативно-правових актів, документів міжнародних організацій, кращих європейських та вітчизняних практик визначаються основні завдання і напрями формування та розвитку кластерів як інноваційного інструменту у забезпеченні сталого розвитку регіонів і громад, підвищення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: *регіон; інновації; кластер, конкурентоспроможність, розвиток.*

В статье рассматриваются актуальные вопросы формирования и развития кластерной модели регионального развития. На основе анализа нормативно-правовых актов, документов международных организаций, лучших европейских и отечественных практик определяются основные задачи и направления формирования и развития кластеров как инновационного инструмента в обеспечении устойчивого развития регионов и общин, повышения их конкурентоспособности.

Ключевые слова: *регион; инновации; кластер, конкурентоспособность, развитие.*

The article deals with topical issues of formation and development of a cluster model of regional development. Based on the analysis of normative legal acts, documents of international organizations, best European and domestic practices, the main tasks and directions of formation and development of clusters are determined as an innovative tool in ensuring sustainable development of regions and communities, enhancing their competitiveness.

Keywords: *region; innovation; cluster, competitiveness, development.*

Постановка проблеми. Одним із засобів прискореного економічного розвитку як інноваційно-інвестиційного потенціалу держави загалом, так і окремих регіонів зокрема є кластерний підхід, про ефективність якого свідчить як світова господарська практика, так і до певної міри вітчизняний досвід. В умовах глобалізації економіки і зміни ролі та значення основних суб'єктів соціально-економічного розвитку джерела конкурентних переваг галузей і регіонів усе більше залежать від місцевих факторів та особливостей ресурсного потенціалу. Саме кластери дозволяють мобілізувати новий ресурс – ресурс мережевої організації території. Держава має не лише сприяти формуванню кластерів, але й стати учасником нової мережі підприємств, які раніше навіть не контактували між собою. Це створює нові варіанти партнерств, мобілізує ресурси малого та середнього бізнесу на зміцнення конкурентоздатності регіональної економіки та забезпечення сталого як регіонального, так і загальнонаціонального розвитку.

Формування регіональних інноваційних кластерів вимагає суттєвого посилення відповідного теоретико-методологічного забезпечення, адже держава повинна чітко розуміти, в якому напрямі рухатися та проводити комплексні реформи.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Поняття економічного кластера в науковий обіг запровадив наприкінці ХХ ст. М. Портер, який обґрунтував, що конкурентоспроможність підприємства багато в чому визначається конкурентоспроможністю його економічного оточення, конкурентоздатні галузі не розповсюджуються рівномірно по

всій економіці країни, а об'єднуються у так звані кластери [4, 6]. Основи кластеризації економіки, у тому числі на регіональному рівні, представлені в роботах М. Енрайт, С. Розенфельда, П. Потье, А. Арзуманяна, О. Варги, М. Максимової, Ю. Шишкова, М. Войнаренко, С. Соколенко, С. Раєвського, Ю. Винокурової, Н. Лариної, І. Пилипенко, А. Гранберга та інших.

У кластерах виділяють два центральних елементи: 1) фірми в кластері повинні бути пов'язані деяким способом; 2) кластери – географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній. Зв'язки є вертикальними (ланцюги купівель і продажів) і горизонтальними (додаткові вироби і послуги, використання подібних спеціалізованих витрат, технологій або інститутів та інші зв'язки). Крім того, більшість цих зв'язків долучають соціальні відносини та можуть нести вигоди для задіяних фірм. Спільне розташування компаній сприяє формуванню та збільшенню переваг, які створюють вартість, що є результатом мережі взаємодій між фірмами.

Отже, кластером є географічна концентрація взаємопов'язаних підприємств, спеціалізованих постачальників послуг (включаючи транспортні, інформаційні, дослідницькі, маркетингові, юридичні, фінансові тощо), існуючих або характерних для даного регіону [2].

Формування інноваційних кластерів як вертикально інтегрованих підприємств і організацій взаємозалежних галузей, що мають, як правило, спільну науково-дослідну основу й адекватні елементи системи управління, є перспективним інструментом забезпечення розвитку регіональних економік із мультиплікаційним ефектом в Україні. Саме кластери можуть стати найбільш ефективними засобами регіональної політики, що стимулює ендогенний розвиток регіонів на основі використання місцевих умов і ресурсів, а також конкурентних переваг [3].

Однак сьогодні питання створення інноваційних кластерів як інструмента підвищення конкурентоспроможності регіону ще недостатньо науково розроблені, відсутні теоретико-методологічне обґрунтування, відповідні нормативно-правова та методична бази, що загострює актуальність дослідження даного напрямку.

Метою статті є розгляд актуальних питань створення, формування та розвитку функціонування інноваційних кластерів для забезпечення конкурентоздатності регіональної економіки та сталого регіонального розвитку шляхом мобілізації ресурсів, впровадження інструментів та механізмів підвищення конкурентоспроможності товарів, послуг, секторів економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що на сьогодні у вітчизняному законодавстві не існує визначення поняття «кластер», його видів, особливостей створення і функціонування, розробленими є проекти нормативно-правових актів щодо формування засад державної політики у сфері кластеризації, такі як «Концепція створення кластерів в Україні», «Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів». Також в Україні функціонують такі кластери, як Хмельницький будівельний, Івано-Франківський народних промислів, Краматорський ювелірний, Севастопольський морський, Львівські регіональні: вантажопідіймальної техніки, деревообробки та меблевого виробництва, IT бізнес-послуг.

Кластерна модель управління регіональною економікою, суть якої полягає в кооперації та об'єднанні зусиль споріднених підприємств, фінансових, дослідницьких, навчальних, торгових структур та державних установ для спільного виробництва продукції, яка відповідає світовим стандартам, вперше на Україні була запроваджена в Хмельницькій області [1, 2]. У 1998 році Хмельницькою обласною громадською організацією Асоціацією «Поділля Перший» була розроблена Програма застосування концепції кластерів з метою відродження вітчизняного виробництва на Поділлі в швейній та харчовій галузях промисловості, виробництві будівельних матеріалів та будівництві, переробці сільськогосподарської продукції, туристичній галузі. Стратегія Програми передбачала зацікавленість підприємців вкладати кошти саме у місцеве виробництво, використання місцевих ресурсів, та вітчизняних передових технологій, залучаючи власні трудові ресурси та інтелектуальний потенціал.

У 2000-2001 роках були створені та офіційно зареєстровані Хмельницькі обласні громадські об'єднання «Будівельний кластер» та «Швейний кластер», Кам'янець-Подільська громадська організація

«Туристичний кластер «Кам'янець». У 2002-2003 роках створені туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» у Кам'янець-Подільському районі та кластер сільського «зеленого» туризму в Шепетівському районі, у 2006 році – громадська організація «Екокласт Зелені Товтри» у Кам'янець-Подільському районі.

У Львівській області утворено транскордонний туристичний кластер. Так, Спільна стратегія розвитку українсько-польського транскордонного регіону (Волинська, Львівська, Закарпатська області та Люблінське і Підкарпатське воєводства), розроблена у рамках проекту «Новий рівень добросусідських відносин – розвиток польсько-української стратегії транскордонної співпраці» передбачає одним із основних пріоритетів розвиток туристично-рекреаційної сфери.

Формуванню кластерів має передувати кластерний аналіз, який може здійснюватись за такими групами галузей економіки регіону:

1) галузі, що привносять найвагомішу частину у валовий регіональний продукт, з акцентуванням уваги на найбільших підприємствах території та всьому ланцюжку пов'язаних з ними за виробничою діяльністю підприємств;

2) галузі, які забезпечують найсприятливіші можливості для розвитку бізнесу на даній території;

3) супутні галузі, які мають найбільші внутрішні та зовнішні економічні зв'язки [3].

У процесі розробки Стратегії сталого розвитку Сумської області до 2020 р. [5] ідентифіковано провідні кластерні структури, які мають потенціал подальшого розвитку. Сумська область має всі передумови стати регіоном сталого економічного зростання на основі інноваційної промисловості, важливим продовольчим центром країни з екологічним, високоефективним сільським господарством, комфортним та безпечним туристичним краєм, де є всі умови для всебічного розвитку людини. Проте їх побудова та функціонування мають здійснюватись за різними моделями розвитку, оскільки кожній з наведених вище структур притаманні специфічні риси, обумовлені галузевою своєрідністю, масштабністю проектів, різноманіттям ринків збуту, геопросторовим розташуванням тощо.

Наприклад, туристична Сумщина досить успішно розвиваються, хоча регіон лише частково розкрив свій потенціал. Причиною такої ситуації є відсутність системи формування позитивного іміджу регіону у сфері туризму на зовнішньому та внутрішньому туристичному ринку та недостатньо розвинута туристична інфраструктура. Проте, Сумщина володіє великою історико-культурною спадщиною, значним культурно-мистецьким, природно-ресурсним потенціалом та має сприятливі кліматичні умови для розвитку туризму. Формування та розвиток туристичної кластерної структури в Сумському регіоні є вагомим інноваційним інструментом у забезпеченні сталого розвитку регіону і громади, підвищення їх конкурентоспроможності.

В Сумській області нараховується 36 об'єктів історико-культурної спадщини, що мають статус національного значення. До Державного реєстру туристичних ресурсів України внесено 163 об'єкти. На їх основі діють 4 основні туристичні центри області у містах Суми, Глухів, Путивль, Ромни. На території регіону функціонують Національний заповідник «Глухів», 2 державних історико-культурних заповідники та 14 музеїв. Збереглись чудові садово-паркові та монастирські ансамблі [5].

Туристична сфера області має реальні перспективи розвитку також завдяки унікальним природним об'єктам. Серед них два національні природні парки «Деснянсько-Старогутський» та «Гетьманський». У Сумському регіоні задекларували діяльність 17 садіб сільського зеленого туризму. У Лебединському районі наявні природні лікувальні ресурси на основі яких діє санаторій «Токарі». На сьогодні в регіоні функціонують більше 60 підприємств готельного типу, у містах Суми, Ромни, Охтирка, Конотоп – 6 готелів, що отримали свідоцтва про встановлення категорій «дві зірки», «три зірки». В області діють дитячі оздоровчі табори та бази відпочинку. Сім суб'єктів господарської діяльності мають ліцензії на провадження туropolиторської роботи з внутрішнього та в'їзного туризму. На Сумщині існує потужний фестивальний рух, що є одним із методів залучення в'їзних туристів [5].

Таким чином, Сумська область має всі передумови для успішної конкуренції у сегменті історико-краєзнавчого, культурно-пізнавального, активного, сільського зеленого туризму.

При цьому є розуміння того, що область у сфері туризму конкуруватиме з іншими (передусім сусідніми) областями, що мають потужний туристичний потенціал.

Тому однією з умов забезпечення формування та розвитку туристичного кластера регіону є чіткий план розвитку галузі та об'єднання зусиль органів державного управління і місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності, громадських організацій у сфері туризму та представників індустрії туризму.

Для задоволення потреб та очікувань цільових груп туристів доцільно розвивати туризм двома напрямками: залучення туристів у регіон шляхом використання потенціалу історико-культурної спадщини та шляхом відпочинкового туризму на базі природного потенціалу, особливо у сільській місцевості. Ці два потенційні напрямки сприятимуть збереженню звичаїв, традицій та природи регіону.

З метою реалізації зазначеного туристичного потенціалу необхідно в туристичних центрах регіону стимулювати розвиток туристичної інфраструктури (туристичні комплекси, заклади харчування швидкого обслуговування, зони відпочинку, магазини сувенірної продукції) та допоміжних служб в місцях масового перебування туристів (пункти невідкладної медичної допомоги, пункти телефонного та електронного зв'язку, прокат обладнання, туалети).

Сумщині необхідно розвивати та інвестувати в туризм, оскільки, сфера має здатність до швидкого розвитку та залучає інші галузі, що автоматично починають робити свій позитивний поступ. Туристичні центри області повинні в першу чергу просувати свою унікальність для відвідувачів, інакше цими перевагами скористаються інші регіони. Важливим елементом розвитку туризму є промоція регіонального туристичного продукту. Тому створення центрів туристичної інформації – спеціалізованих установ, обладнаних сучасною технікою, що можуть у стислі терміни надати туристам та іншим подорожуючим корисну інформацію про туристичний потенціал області, є однією з умов успішного розвитку галузі.

Розвитку внутрішнього та в'їзного туризму сприятиме співпраця з іншими регіонами України, зокрема, у сегменті створення спільних

туристичних продуктів. Підтримка розвитку сфери туризму та курортів має будуватися на основі використання фінансових важелів (суттєве збільшення фінансування програм та проектів у сфері туризму, звільнення від оподаткування в сегментах внутрішнього та в'їзного туризму, здешевлення кредитів) та не фінансових важелів (створення консультативно-дорадчих органів, створення та поширення інформаційно-комунікативного банку інвестиційних пропозицій, регулярне проведення туристичних бізнес-форумів тощо).

Природно-заповідний фонд Сумської області має в своєму складі 260 територій та об'єктів, серед яких два національні природні парки загальною площею 39575,2 га, унікальна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Яблуна-колонія»; природний заповідник «Михайлівська цілина», де збереглася ділянка плакорного степу, що на Україні майже повністю розорані та інші [5].

Сучасний стан водних об'єктів характеризується антропогенним тиском суб'єктів господарювання. На якісний стан водних ресурсів впливають декілька факторів, один з яких – якість роботи очисних споруд. Сьогодні в області діють 28 дитячих оздоровчих таборів, 88 профільних таборів художньо-естетичної, спортивної, туристсько-краєзнавчої, еколого-натуралістичної спрямованості, що створені на базі позашкільних закладів, 71 табір праці та відпочинку, 5 баз відпочинку, 6 санаторіїв-профілакторіїв, 2 санаторії (обласний дитячий багатопрофільний санаторій «Лебедин», міжгосподарський санаторій «Токарі»), СПА-курорт «Буймерівка». Територія області є однією з найбільш екологічно безпечних зон України. Є перспективи розвитку сільського туризму. Область має перспективи для розвитку активного туризму: сплави на байдарках, велопоходи, кінні походи, авто-мото походи та ін. [5].

На базі використання туристично-рекреаційного потенціалу області будуть створені робочі місця для обслуговування туристів, буде розвинуто необхідну туристичну інфраструктуру, зокрема, готелі, заклади харчування тощо, ефективну систему туристичного маркетингу і туристичного брендингу території, а також покращено стан рекреаційних зон та водних об'єктів.

Отже, для забезпечення формування розвитку інноваційних кластерних ініціатив як інструменту у забезпеченні сталого розвитку регіону і громади, підвищення їх конкурентоспроможності необхідно здійснювати такі заходи:

- здійснювати інформаційно-аналітичну підтримку реалізації кластерної політики;
- розробляти загальну стратегію напряму політики розвитку кластерів;
- ефективно використовувати існуючі інструменти і заходи економічної політики для реалізації кластерних ініціатив в регіоні;
- сприяти інтеграції принципів кластерної політики в діяльність окремих міністерств і відомств, відповідальних за економічний і соціальний розвиток регіонах;
- здійснювати конкурсну підтримку комплексних ініціатив по розвитку кластерів на регіональному рівні;
- сприяти розвитку міжнародної співпраці у сфері кластерної політики.

Ефективним кроком для кожного регіону та України в цілому має стати розробка нової Національної Стратегії регіонального розвитку, а також регіональних стратегій регіонального розвитку, які мають включати елементи щодо формування та розвитку інноваційних кластерів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створення та супроводження діяльності інноваційно-інвестиційних кластерів на регіональному рівні має відбуватися за активної участі органів державної влади, які мають визначати інституційне середовище їх розвитку. Розвиток зовнішніх економічних факторів та виникнення нових місцевих організацій збільшують важливість, престиж, та привабливість кластеру. Це може привести до того, що більше фірм та висококваліфікованих працівників приєднуюватимуться до кластеру, таким чином, збільшуючи його привабливість та створюючи умови для створення нових компаній. Нова парадигма реформування системи управління регіональним розвитком та впровадження нової державної регіональної політики має передбачати реструктуризацію економіки регіонів, стимулювання точок зростання і вирівнювання в соціально-економічному розвитку регіонів.

Література:

1. Куйбіда В. С., Іщенко О. М., Ткачук А. Ф., Толкованов В. В. Нова державна регіональна політика. Київ: Крамар, 2009. 232 с.
2. Мамонова В. В., Куц Ю. О., Макаренко О. М. Формування територіальних кластерів як інструменту регіонального розвитку. Київ: НАДУ, 2013. 36 с.
3. Марковський С., Мікула Н., Ткачук А., Толкованов В. Конкурентоспроможність територій. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2011. 251 с.
4. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. Москва: Издат. дом «Вильямс», 2006. 608 с.
5. Стратегія розвитку Сумської області на період до 2020 р. URL: https://surdp.eu/uploads/files/Sumska_RDS_FINAL_UA_not_approved.pdf
6. Porter M. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. November - December. 1998. P. 77-89.